

Pokalyuk V.V. Agricultural universities of Ukraine in the first half of the 20 ies of XX centuries: formation and structuring, formation of teaching staff and student groups

The article, based primarily on archival sources, considers the processes of the formation and structuring of agricultural institutions, also the governance bodies of institutes of higher education is characterized (Organizational commission, bureau, scientific and school board). The author proves that teaching staff played the leading role for the training of agricultural specialists in agricultural universities. He analyzed the process of its formation, also investigated personal, qualitative and quantitative structure of teachers. Most part of research is devoted to the formation of student contingent. The article considers the characteristics of the instructions of the national Committee of the Ukrainian SSR, orders of the Ukrainian professional education for regulation of the social composition of students, which was carried out primarily through a system of official journeys. The author asserts that official journeys for education could obtain active members of the party, trade union, government and military agencies authorities, their children, relatives. The entrants filled a special questionnaire. The author, using the specific examples, proves that the rules of entrance to several universities had its own peculiarities. Considerable attention is paid to the quantitative composition of students, because over the years it has not been constant. Also the author traced the dynamics of the social composition of students of different universities. Taking into account the profile of the institutions, it is quite natural, that peasants dominated. In the article it is stated that male gender dominated significantly in agricultural universities and ethnic distribution of students depended on the spatial location of universities. The specific interest is caused the data on educational and student age limit. The author proves that number of Communists and Komsomol members gradually had increased at the universities.

Key words: institute, faculty, agriculture, professor, teacher, student, official journey, body

Покалюк В.В. Сельскохозяйственные вузы Украины в первой половине 20-х гг. XX в.: образования и структурирование, формирование профессорско-преподавательского и студенческого коллективов

В статье на основе, прежде всего архивных источников, показано процессы образования и структуризации сельскохозяйственных институтов, характеризуются органы управления вузов (Организационные комиссии, бюро, научно-школьные советы). Автор доказывает, что важную роль для подготовки специалистов сельского хозяйства в аграрных вузах играл профессорско-преподавательский состав. Изображен процесс его формирования, исследованы персональный, количественный и качественный состав преподавателей. Большую часть исследования посвящена формированию студенческого контингента. Характеризуются инструкции НКО УССР, приказы Укрголовпрофсовиты по регулированию социального состава студентов, которое осуществлялось в первую очередь через систему командировок. Значительное внимание уделено количественному составу студенческой молодежи, которая в разные годы не была постоянной. Констатируется, что по половому признаку в сельскохозяйственных вузах значительно преобладали мужчины, а этническое распределение студенчества прямо зависело от территориального расположения вузов. Автор доказывает, что в вузах постепенно росло число коммунистов и комсомольцев.

Ключевые слова: институт, факультет, сельское хозяйство, профессор, преподаватель, студент, командировки, орган.

УДК 94(477):323.282“1921”

Р. М. Даниленко

РАДЯНСЬКА РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ У 1921 РОЦІ

У статті проаналізовано особливості репресивної діяльності більшовиків в Україні в 1921 році. На базі архівних джерел досліджено практику застосування більшовиками репресій проти українського населення в різних регіонах України. Охарактеризовано основні методи боротьби більшовиків з українським національним рухом. Висвітлено репресивну політику більшовиків щодо польських організацій в Україні. Приділено увагу використанню більшовиками репресій проти їхніх політичних опонентів. Розглянуто реакцію більшовиків на зловживання радянськими репресивними органами своїми повноваженнями. Окрему увагу зосереджено на застосуванні більшовиками терору з метою придушення українського повстанського руху.

Ключові слова: репресії, розстріли, Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУЧК), надзвичайні комісії (ЧК), червоний терор, більшовики, Україна.

Період революційних подій 1917-1921 рр. ознаменувався не лише відродженням української державності, кровопролитними війнами за утвердження влади в Україні, але й жахливим терором, наслідком якого стала велика кількість жертв серед українського населення. Особливу жорстокість вирізнявся червоний терор, який став невід'ємним атрибутом радянської політики на території України в цей період. У зв'язку з сучасними подіями дослідження репресивної діяльності більшовиків в Україні набуває ще більшої актуальності. Зокрема, актуальним залишається питання репресивної діяльності більшовиків в Україні в 1921 р., коли вони утвердили свою владу в Україні, але попри це не відмовилися від політики терору, а навпаки прагнули за його допомогою остаточно придушити будь-який опір та знищити всіх опонентів радянського режиму.

Радянська історіографія практично не висвітлювала проблему червоного терору в Україні, звертаючи увагу лише в окремих працях на боротьбу надзвичайних комісій з контрреволюцією і бандитизмом. При цьому образ ЧК та інших радянських органів ідеалізувався, а їхня репресивна діяльність замовчувалася. Початок дослідженню проблеми червоного терору поклали представники російської та української еміграції. Зокрема, слід виокремити працю С. Мельгунова [1], проте його прихильність до Добровольчої армії сприяла не завжди об'єктивній оцінці подій. Після здобуття Україною незалежності проблема червоного терору знову набуває актуальності і привертає увагу дослідників. Зокрема, можна виділити працю Ю. Шаповала, В. Пристайка, В. Золотарьова [2]. Важливе значення у дослідженні проблеми мають монографії українських істориків С. Білокона [3; 4], І. Біласа [5] та В. Ченцова [6]. Серед російських дослідників слід виділити монографію Ю. Дойкова, один з розділів якої присвячений червоному терору в Україні [7]. Проте, загалом питання радянської репресивної політики в Україні у 1921 р. залишається не достатньо дослідженим.

Метою статті є аналіз особливостей репресивної діяльності більшовиків в Україні у 1921 р.

30 березня 1921 р. Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами (Цупчрезком) відповідно до постанови 5-го з'їзду рад було знову перейменовано на Всеукраїнську надзвичайну комісію (ВУЧК) [8, арк.1]. Очолював ВУЧК Василь Манцев.

В складі ВУЧК відповідно до наказу від 6 травня 1921 р. були організовані 3 основні управління: адміністративно-організаційне на чолі з Володимиром Янушевським, секретно-оперативне на чолі з Єфимом Євдокимовим, економічне на чолі з Костянтином Артамоновим та 2 допоміжних відділи: загальний і господарський [2, с.221-225].

Окрім ВУЧК в Україні продовжувала існувати мережа губернських надзвичайок. Станом на 1 листопада в 1921 р. на території України існували наступні губЧК: Волинська в Житомирі (голова Буров), Донецька в Бахмуті (голова Карлсон), Запорізька (голова Садовський), Катеринославська (голова Трепалов), Київська (голова Ліфшиць), Кременчуцька (голова Маздревич), Кримська у Сімферополі (голова Ротенберг), Миколаївська (голова Альпов), Одеська (голова Дейч), Подільська у Вінниці (голова Заковський), Полтавська (голова Латвер), Харківська (голова Тишун), Чернігівська (голова Віксун). Також існував особливий відділ при ВУЧК в Харкові на чолі з Євдокимовим та особливий відділ при Київському військовому окрузі (КВО) на чолі з Воронцовим [9, арк.8].

Незважаючи, на припинення бойових дій на зовнішніх фронтах в 1921 р. більшовики не думали зупиняти терор проти українського населення. Як зазначалося у звіті ВУЧК за 1921 р.: "Багатостороння і напружена робота органів ЧК, направлена в бік боротьби з антирадянськими партіями й контрреволюцією у всіх її формах і проявах, мала єдиним завданням: укріплення диктатури пролетаріату і забезпечення завоювань робітничого класу і селянства всередині й охорону Республіки зовні" [8, арк.3].

Для остаточного утвердження своєї влади в Україні більшовикам було необхідно остаточно розгромити український національний рух опору. Як зазначалося у звіті ВУЧК, найзапеклішим ворогом Радянської України був Петлюра, а тому більшовики прикладали максимум зусиль і енергії для боротьби з українським підпіллям.

Відсутність необхідного досвіду для підпільної роботи в українських повстанців сприяла тому, що підпільний центр українського антибільшовицького руху – Всеукраїнський центральний повстанський комітет (ВЦПК) було викрито і ліквідовано ЧК у червні 1921 р. Відповідно до постанови колегії Катеринославської губЧК від 25 серпня 1921 р. було розстріляно 52 особи, звинувачених у причетності до ВЦПК [10, с.152-153]. Ще 39 осіб, звинувачених у діяльності даної організації, було розстріляно 28 серпня, відповідно до постанови Київської губЧК [11, с.20].

Також Київською губЧК було викрито і ліквідовано Українську військову організацію в Київській школі червоних старшин, організацію Січових стрільців, ряд повітових повстанських комітетів в повітах Київської губернії та ряд повстанських осередків в частинах Червоної армії [8, арк.6]. В серпні було викрито "петлюрівську змову" в районі Мотовилівки [12, арк.179].

Полтавською губЧК були ліквідовані Лубенський повстанський комітет, підпільна організація в Пирятинському повіті та підпільний гурток в Пирятині серед учнів семінарії [8, арк.7-8]. Також нею було викрито "петлюрівську змову" в Переяславському повіті. 19 осіб, звинувачених в участі в цій змові були розстріляні [12, арк.215].

Одеською губЧК було ліквідовано Вознесенську підпільну організацію на чолі з полковником Виноградовим. Подільською губЧК були викриті й ліквідовані організації в Ольгополі, Проскурові, Могильові, Жмеринці, Ямполі, Кам'янці та інших містах. Значні українські організації були також викриті Запорізькою, Катеринославською і Волинською губЧК.

Загальна кількість заарештованих по всіх "петлюрівських" організаціях лише за офіційними даними ВУЧК перевищує 6 тис. чол. [8, арк.6-8]

Частина з цих організацій були створені самими чекістами, які під виглядом агентів українського підпілля організовували людей в антибільшовицькі угруповання, провокували й підштовхували їх до антирадянських дій, а потім з успіхом викривали "контрреволюційні" змови і організації. Робилося це, в першу чергу, з метою успішного просування вгору по кар'єрній драбині.

Про неприпустимість створення таких фіктивних контрреволюційних організацій зазначалося у наказі ЦУПЧРЕЗКОМУ від 15 січня 1921 р. [13, арк.21, 21 зв] Проте, не зважаючи на наказ, надзвичайні комісії не відмовилися від даної практики.

Також велика кількість людей була арештована за звинуваченням у співпраці з Директорією УНР чи Добровольчою армією в момент перебування їх при владі в Україні. Кожен хто займав яку-небудь посаду в

УНР чи підтримував білогвардійців міг бути заарештованим і навіть розстріляним. Така політика радянських репресивних органів призвела до того, що було заарештовано багато невинних і навіть лояльних радянській владі кваліфікованих спеціалістів.

У зв'язку з цим 26 січня 1921 р. головою ВЧК Ф. Дзержинським було навіть видане розпорядження про недопущення арештів кваліфікованих спеціалістів, які працюють у важливих галузях промисловості країни за обвинуваченням у контрреволюційних діях, які були вчинені під час панування білої армії в Україні [2, с.215].

У 1921 р. продовжувались репресії проти поляків, не зважаючи на укладення перемир'я між радянським і польським урядами у жовтні 1920 р. Більшовики обґрунтовували репресії необхідністю остаточно ліквідувати "Польську організацію військову" ("ПОВ"), яка займалася розвідувальною діяльністю на користь Польщі, передаючи інформацію про політичний, економічний і військовий стан УСРР. ВУЧК звітувала про ліквідацію трьох резиденцій "ПОВ": у Києві, Харкові й Білій Церкві. Також були викриті організації у Черкасах і Житомирі. В результаті було заарештовано понад 100 осіб. Частину арештованих, звинувачених в організації і керівництві "ПОВ", було розстріляно, а решта були засуджені до ув'язнення в концтабір [8, арк.3; 14, с.46-64].

У зв'язку з укладенням Ризького мирного договору, більшовики прагнули якомога швидше завершити процес проти "ПОВ". Для розгляду справи Київської організації "ПОВ", відповідно до розпорядження ВЧК, була створена революційна трійка, яка доволі швидко винесла свій вирок. 16 осіб, звинувачених у приналежності до Київської організації "ПОВ", було розстріляно за вироком революційної трійки 13 квітня, якраз напередодні ратифікації Ризького мирного договору Всеросійським ЦВК. Серед розстріляних Лев Корженевський, Майя Пшедромирська, Вітольд Желіховський та ін. [14, с.57-58]

Крім того, ВУЧК також звітувала про ліквідацію ще кількох великих і багатьох дрібних польських шпигунських організацій в Україні. Зокрема, Одеською губЧК була ліквідована організація, яка займалася переправленням польських громадян з України за кордон, а також, нібито, розвідувальною діяльністю. Керівником цієї організації, відповідно до висновку ЧК, був польський консул в Румунії Мелабенський. В результаті ліквідації цієї організації було арештовано понад 100 осіб. Частину заарештованих було розстріляно, а решту відправлено на ув'язнення до концтаборів.

Особливим відділом Київського військового округу було оголошено про ліквідацію Уманської польської організації, учасникам якої були пред'явлені аналогічні звинувачення. Також у звіті ВУЧК зазначається про ліквідацію різними органами ЧК ще ряду дрібних осередків, які групувалися в більшості на цукрових заводах або в районі прикордонної смуги [8, арк.3-4].

Багато арештованих не були причетні до шпигунської діяльності, але вони могли становити потенційну загрозу для радянського режиму, а тому їх вирішено було ізолювати або ліквідувати.

Продовжувались репресії й проти політичних опонентів більшовиків. Зокрема, ще до 11 березня ВУЧК були проведені арешти меншовиків по всій території України. Були майже повністю заарештовані меншовицькі організації у Києві, Полтаві, Катеринославі, Донецьку, Одесі і на Волині. Приводом до арешту стала критика з боку меншовиків придушення більшовиками Кронштадтського повстання. У звіті ВУЧК зазначалося, що меншовицька організація заявляла, що кронштадтські події "зовсім не спрямовані проти радянської влади" і що це просто "результат стихійного невдоволення мас політикою більшовиків". Більше того, у своїх прокламаціях меншовики вимагали суду над представниками радянської влади, які були винні у придушенні Кронштадтського повстання [8, арк.11]. Звичайно, подібної критики більшовики стерпіти не могли.

Продовжувались репресії проти учасників махновського руху. Так, трійка особливого відділу Харківського військового округу 24 лютого постановила розстріляти П.А. Рибіна за активне проведення в життя махновської політики й за нанесення цим самим шкоди радянській владі [15]. Насправді, Рибін займався культурно-освітньою роботою у підрозділах армії Махна, а згодом його було призначено на посаду секретаря реввійськради. На попередньому слідстві обвинувачення йому не пред'являлось, а обвинувальний висновок не було складено. Доказів скоєння Рибіним контрреволюційних чи інших злочинів у його справі немає.

За рішенням Надзвичайної Трійки особливого відділу 6-ї армії 2 березня за службу в армії Махна були розстріляні Т.Г. Зубович та Т.К. Рідколіс [16].

В березні 1921 р. ВУЧК розпочала нові арешти лівих есерів, які "хоча й не призивали відкрито до повстання проти радянської влади, але вели проти неї не менш злісну агітацію". Не уникли репресій і праві есери, арешти яких відбувались у Харкові, Києві, Одесі й Криму [8, арк.13-15].

22-29 травня 1921 р. в будинку київського Купецького зібрання відбувся судовий процес над керівниками і діячами Української партії соціалістів-революціонерів. На лаві підсудних опинилися колишній голова Ради народних міністрів УНР Всеволод Голубович; колишній голова Ради народних міністрів УНР Сергій Остапенко; члени ЦК УПСР: Назар Петренко, Іван Лизанівський, Іван Часник, Юрій Ярослав; члени УСДРП: Юрій Скугар-Скварський і Григорій Сиротенко. Вони були звинувачені у контрреволюційній діяльності, продажі України країнам Антанти та ін. Трибунал засудив їх до 10 років ув'язнення у концтаборах, але, у зв'язку з постановою V Всеукраїнського з'їзду рад "Про амністії", термін ув'язнення скоротили до 5 років, а вже в жовтні 1921 р. до всіх засуджених була знову застосована амністія, в результаті якої вони були звільнені. Таке рішення більшовиків пояснювалось тим, що судовий процес і так виконав головне завдання: дискредитував УНР в очах українського населення [8, арк.15; 6, с.322-323].

Масштаби більшовицького терору в 1921 р. не зменшувались, а, відповідно до офіційної радянської статистики, навпаки зростали. Так, наприклад, Подільська губЧК в 1920 р., відповідно до звіту ЦУПЧРЕЗКОМУ, було заарештовано 805 осіб і розстріляно лише 59 [17, арк.20]. В 1921 р., відповідно до звіту Подільської губЧК, нею було заарештовано 12203 особи та розстріляно 607 [18, арк.102]. Тобто кількість розстрілів в 1921 р. в Подільській губернії зросла більше, ніж в 10 разів, а кількість арештів – більше, ніж в 15. Звичайно, дана статистика, перш за все, свідчить про явне заниження кількості репресованих у 1920 р., навіть враховуючи, що в 1920 р. певний час, у зв'язку з радянсько-польською війною, Подільська губернія не перебувала під контролем більшовиків. Але також дана статистика демонструє, що радянська репресивна система в 1921 році не зменшила масштабів червоного терору в Україні.

Слід зазначити, що до офіційної статистики не потрапляли самовільні розстріли, які влаштовували чекісти з метою власного збагачення чи навіть просто задля розваги.

Особливо жакливою була ситуація у Криму, де кількість розстрілів з моменту зайняття Криму більшовиками у листопаді 1920 р. досягла такої межі (за даними різних авторів від 50 до 120 тис. чол.), що навіть ВЦВК змушений був провести розслідування щодо перевищення повноважень комендантами міст. Останні були допитані і всі на виправдання своїх дій пред'являли телеграму Бела Куна з наказом негайно розстрілювати всіх зареєстрованих офіцерів і військових урядовців [4, с.54-56].

Продовжував залишатись значним рівень свавілля чекістів на місцях: у повітах і волостях. Необхідність реорганізації органів ЧК на місцях розуміло й більшовицьке керівництво. Ось як описує ситуацію у повітах Подільська губЧК: "Конфіскації майна, безпідставні арешти, притягнення селян за справи і повстання, які відбувалися в 1918 і 1919 роках, дебоширство і п'янство були рядовими явищами й налаштовували селянство проти органів ЧК" [18, арк.4].

Попри постійні заяви більшовицького керівництва про необхідність перевірки складу ЧК та очищення її рядів від злочинного елементу, моральний облік чекістів в 1921 р. мало змінився в порівнянні з тим же 1919 р. Самі співробітники ЧК, які займалися перевіркою особового складу, звітували про це. Зокрема, зазначалося, що всіх чекістів можна поділити на 3 частини: перші зацікавлені лише у власному існуванні й перетворилися на якихось чиновників, яким платять зарплату і дають пайок, другі розглядають органи ЧК як місце наживи, і лише треті, які становлять невелику частину, дійсно просякнуті "духом чекіста і передового свідомого революціонера" [19, арк.357 зв].

Більшовики робили спроби боротися зі зловживаннями чекістами своїми повноваженнями. Якщо в попередні роки чекістів засуджували в основному за хабарництво (причому нерідко до найвищої міри покарання), то в 1921 р. в обвинувальних вироках все частіше з'являються покарання чекістів і за насильство над арештованими. Зокрема, 2 липня 1921 р. Полтавським губернським революційним трибуналом за вбивство і катування арештантів були засуджені троє чекістів: Олександр Латур – до 1-го року ув'язнення умовно, Павло Ляшенко – до 5 років ув'язнення умовно, і лише Степан Орсієнко, який вирізнявся особливою жорстокістю, був засуджений до найвищої міри покарання, яка в зв'язку з амністією була замінена на 15 років ув'язнення [20, арк.121, 133, 151].

Проте, значно частіше чекісти відбувалися ще більш м'якими покараннями. Так, 3 червня тим же Полтавським трибуналом за катування в'язнів було засуджено Карла Латвера. Його було позбавлено права назавжди працювати в ЧК [20, арк.121]. Співробітник ЧК Олексій Федоровський за зв'язке катування арештованих був позбавлений права займати відповідальні посади протягом 6 місяців, але в зв'язку з амністією був звільнений від покарання [21, арк.22 зв]. Мойсей Авербух за побиття арештованого взагалі відбувся суворою доганою [22, арк.24 зв].

Міра покарання, яку було обрано щодо даних осіб, яскраво демонструє справжнє ставлення радянської влади до насильства над арештованими.

Не забували більшовики й про заохочення діяльності чекістів. Так, наприклад, голова Одеської губЧК М.А. Дейч та його замісник І.В. Кравченко-Пахомов за розкриття і ліквідацію безлічі контрреволюційних і бандитських організацій були нагороджені Орденом Червоного Прапора. Члени колегії Одеської губЧК та ряд інших її агентів за самовіддану роботу в боротьбі з контрреволюцією були нагороджені золотими годинниками або срібними портсигарами [23, арк.87].

Тероризували українське населення не лише чекісти, але й радянська міліція. Так, наприклад, у Харкові 21 квітня двоє співробітників губрозшуку Розенштаген і Шкуркін прийшли до такого собі Аверічева з метою заарештувати його, але замість цього влаштували у нього вдома гулянку. Вони пиячили до 5-ої години ранку, постійно вимагаючи закуски та 30 пудів муки та м'яса. Також вони змушували двох дівчат, які проживали в тій же квартирі гуляти з ними, коли ж одна з них відмовилась, то її побили. Один з міліціонерів при цьому заявляв, що він Саєнко з губЧК (Саєнко в 1919 р. займав посаду коменданта Харківської ЧК і прославився масштабними розстрілами та жорстокими катуваннями арештованих. Для цих міліціонерів він, мабуть, був зразком для наслідування). Після цього, вони все ж заарештували Аверічева, забравши у нього 50 тис. руб., шкіряну тужурку, кашкета і годинника. Невдовзі Аверічев був звільнений, але речі йому не повернули [24, арк.125 зв].

Головні зусилля радянських органів репресії в 1921 р. були спрямовані на боротьбу з повстанським рухом. Для ліквідації повстанського руху була створена Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раді Народних Комісарів УСРР (РНК УСРР), яка об'єднувала і координувала діяльність всіх політичних, військових і цивільних організацій і установ по боротьбі з бандитизмом. Головою постійної наради став голова РНК УСРР Х. Раковський [25, с.43]. Для боротьби з повстанським рухом на місцях були створені

губернські та повітові військові наради. Також при ВУЧК було створено відділ по боротьбі з бандитизмом, на який було покладено керівництво органами ЧК для боротьби з повстанським рухом у всеукраїнському масштабі [8, арк.18].

Головним методом боротьби більшовиків з українськими повстанцями залишався червоний терор. Більшовики продовжували практикувати показові розстріли з метою залякування українського населення.

Цього не заперечували й самі більшовики. Так, Ізюмо-Слов'янська нарада зазначала, що, практикуючи такі заходи, як розстріл куркулів на очах населення, вона намагалась діяти, головним чином, на психіку населення [12, арк.117].

В період з 1 квітня по 1 червня 1921 р. Ізюмо-Слов'янською районною нарадою було арештовано 1301 "бандита", вбито і розстріляно – 999 осіб, взято 58 заручників і конфісковано майно у 35 куркулів. При цьому нарада зазначала, що доволі слабо проводились заходи щодо підризу економічного панування куркуля, про що свідчать незначні цифри конфіскації майна, спалювання хат та ін. [12, арк.117]

У червні та липні Ізюмо-Слов'янська нарада не збавила масштабів терору, довівши кількість розстріляних за 4 місяці свого існування до 1180 осіб. При цьому були відсутні судові справи осіб, засуджених до найвищої міри покарання. У бюлетені секретно-інформаційного відділу РНК УСРР від 22 серпня 1921 р. також зазначалося, що у ряді випадків особи були засуджені до смертної кари без достатніх обвинувальних матеріалів [12, арк.205].

Серед інших методів боротьби з повстанцями більшовики практикували конфіскацію майна, взяття заручників, кругову поруку, арешт родин повстанців та їх ув'язнення у концтабір [12, арк.186].

Так, в Запорізькій губернії надзвичайними трійками у жовтні 1921 р. з метою вилучення зброї з населення було взято в заручники 307 осіб. З них 103 було розстріляно за не здачу населенням зброї. Після цього в своїй доповіді Запорізька губернська військова нарада відзначала, що робота надзвичайних трійок справила на населення величезне політичне і моральне враження [26, арк.119]. Але це зовсім не сприяло припиненню чи навіть послабленню терору в губернії. Надзвичайні трійки продовжували здійснювати розстріли по всій губернії, довівши за 2 місяці кількість розстріляних до 425 осіб. З них найбільше було розстріляно в Запорізькому повіті – 220 осіб, а найменше в Бердянському – 35. Розстріли відбувались на очах всього села, для впливу на моральний і психологічний стан населення [26, арк.279].

Крім цього, в 1921 р. більшовики широко застосовували інститут відповідачів. Наприклад, 2 жовтня в Зіньківському повіті Полтавської губернії було розстріляно 9 осіб у якості відплати за вбивство члена комітету незаможних селян (комнезаму) і знищення 6 молотилок. При цьому доволі часто траплялися розстріли відповідачів без достатніх підстав і без санкції губернської наради. Так, наприклад, у жовтні вирок Кобеляцького УВС про розстріл 10 куркулів за не здачу волостю продподатку не був затверджений Полтавською губернською нарадою. Після цього нарада категорично заборонила УВС санкціонувати вирок без її відома [26, арк.169].

Окрім нещадного терору, послабленню повстанського руху в Україні сприяв перехід радянського керівництва до нової економічної політики, а також оголошена амністія 5-го Всеукраїнського з'їзду рад. В результаті амністії за офіційними радянськими даними в 1921 р. здалися близько 10 тис. селян. Щоправда, частина з них невдовзі після амністії поверталися до антирадянської боротьби [8, арк.20].

Слід зазначити, що амністія ще не означала захисту від свавілля червоноармійців та радянської міліції, які арештовували та розстрілювали амністованих повстанців, незалежно від наявності в них необхідних документів. Про такі випадки неодноразово свідчили самі більшовики [27, арк.48, 51]. Наприклад, в селі Переволочна Прилуцького повіту загоном самооборони було розстріляно 13 амністованих "за зухвалу поведінку" [19, арк.177 зв]. Тільки в жовтні 1921 р. було категорично заборонено всім Управлінням внутрішніх справ (УВС) застосовувати найвищу міру покарання без санкції губернської військової наради [26, арк.115].

21-23 листопада 1921 біля села Базар Житомирського повіту відбувся публічний розстріл 359 учасників Другого зимового походу, із загону генерал-хорунжого Юрія Тютюнника, які здалися в полон дивізії Котовського. Ця подія стала ще однією трагічною сторінкою в історії України, а невдача Другого зимового походу фактично означала поразку українського національного руху в збройній боротьбі за незалежність України.

Проте, терор не стихав навіть наприкінці року. Так, у Полтавській губернії в період з 16 грудня 1921 р. по 1 січня 1922 р. було розстріляно 103 особи та ще 95 було відправлено до концтаборів. А у Волинській губернії за цей же період було ліквідовано 8 "петлюрівсько-польських" організацій, в результаті чого було заарештовано 511 осіб [28, арк.16, 39].

За офіційними радянськими даними всього в 1921 р. було ліквідовано: 52 великих і середніх "банди"; 444 отаманів повстанських загонів (з них: 182 – вбито, 9 – розстріляно, 84 – заарештовано, 169 – здалися добровільно); 29612 рядових повстанців (з них: 9444 – вбито, 510 – розстріляно, 10305 – заарештовано; 9357 – здалися добровільно) [8, арк.23].

Таким чином, шляхом терору та репресій у 1921 р. більшовики досягли значного успіху в боротьбі з українським повстанським рухом і небільшовицькими організаціями та зуміли зміцнити свої позиції в Україні. У зв'язку з цим було вирішено поступово відійти від політики червоного терору проти українського населення. Одним з перших кроків у цьому напрямку стала постанова ВЦБК від 6 лютого 1922 р. про ліквідацію ВЧК і всіх її органів та реорганізацію їх у Державне політичне управління (ДПУ). 22 березня 1922 р. відповідну постанову прийняв ВУЦВК: ВУЧК ліквідовувалось, а на його місці утворювалось ДПУ УСРР.

Проте, ліквідація ВУЧК та її місцевих органів зовсім не означала відмову більшовиків від політичних репресій. Радянська репресивна система продовжувала активно діяти й в подальші роки, створюючи підґрунтя для організації й здійснення ще масштабнішого терору в 1930-х роках.

Джерела та література

1. Мельгунов С. П. Красный террор в России 1918-1923 ; Чекистский Олимп. / Сергей Мельгунов. – М. : Айрис-пресс, 2006. – 352 с.
2. Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні : особи, факти, документи. / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов – К. : Абрис, 1997. – 608 с.
3. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917- 1941рр.) : Джерелознавче дослідження / Сергій Білокінь. / НАН України; Інститут історії України. – К., 1999. – 447 с.
4. Білокінь С. І. Нові студії з історії більшовизму, I-VIII [Текст] / С. І. Білокінь ; НАН України, Центр культурол. студій Ін-ту історії України. – Вид. 2-ге, розшир. та допов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – 409 с.
5. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 : Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : У 2 кн. / Іван Білас. – К. : Либідь, 1994. - Кн. 1. – К., 1994. – 428 с.
6. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки [Текст] : [монографія] / В. В. Ченцов ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України. – Вид. 2-ге. – Д. : АМСУ, 2010. – 479 с.
7. Дойков Ю. Красный террор. Россия. Украина. 1917–1924. / Юрий Дойков – Архангельск, 2008. – 680 с.
8. Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 437. – 34 арк.
9. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 402. – 9 арк.
10. Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии с 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г. / Центр по изучению документов и новейшей истории Украины ; Сост. В. В. Ченцов. – Днепропетровськ, 1994. – 236 с.
11. Реабілітовані історією. Київська область. Книга третя. – К. : Основа, 2011. – 984 с.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 615. – 227 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 640. – 48 арк.
14. Справа "Польської Організації Військової" в Україні. 1920-1938 рр. / Упоряд.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов. – К. : Головна редколегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією", 2011. – 472 с.
15. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 74221-ФП. – 103 арк.
16. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. № 68750-ФП. – 18 арк.
17. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 253. – 21 арк.
18. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 514. – 103 арк.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 642. – 362 арк.
20. Відомості довідок про судимість, видані народним комісаріатом юстиції УСРР за 1919-1921 рр. – ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 345. – 280 с.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 679. – 58 арк.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 680. – 144 арк.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 404. – 108 арк.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 646. – 167 арк.
25. Яковлева Л.В. Діяльність Постійної наради при РНК УСРР по боротьбі з бандитизмом у 1921-1923 рр. / Л.В. Яковлева // Український історичний журнал. – 1991. – №8. – С. 42-53.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 616. – 281 арк.
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 614. – 87 арк.
28. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 260. – Т. 1. – 46 арк.

Danylenko R. M. Soviet repressive policy in Ukraine in 1921.

The article analyzes features of the repressive activities of the Bolsheviks in the Ukraine in 1921. The practice of Bolshevik repressions against the Ukrainian people in different regions of Ukraine is investigated on the basis of archival sources. The main methods of fighting Bolsheviks against the Ukrainian national movement are described. The repressive policy of the Bolsheviks against the Polish organizations in Ukraine is considered. Attention is paid to the use repression by the Bolsheviks against their political opponents. The reaction of Bolsheviks to the abuse their power by Soviet repressive authorities is examined. Special attention is focused on the application of the Bolshevik terror to suppress the Ukrainian rebel movement.

Key words: repression, executions, the All-Ukrainian Extraordinary Commission (VUCHK), Extraordinary Commission (Cheka), the Red Terror, the Bolsheviks, Ukraine.

Даниленко Р. М. Советская репрессивная политика в Украине в 1921 году.

В статье проанализированы особенности репрессивной деятельности большевиков в Украине в 1921 году. На базе архивных источников исследована практика применения большевиками репрессий против украинского населения в разных регионах Украины. Охарактеризованы основные методы борьбы большевиков с украинским национальным движением. Освещена репрессивная политика большевиков в отношении польских организаций в Украине. Уделено внимание использованию большевиками репрессий против их политических оппонентов. Рассмотрена реакция большевиков на злоупотребления советскими репрессивными органами своими полномочиями. Отдельное внимание сосредоточено на применении большевиками террора с целью подавления украинского повстанческого движения.

Ключевые слова: репрессии, расстрелы, Всеукраинская чрезвычайная комиссия (ВУЧК), чрезвычайные комиссии (ЧК), красный террор, большевики, Украина.